

Катерина Одарченко

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Україна

ВПЛИВ КРИЗИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ НА ГОРИЗОНТАЛЬНІ ПАРТІЙНІ ЗВ'ЯЗКИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІДЕОЛОГІЧНОГО ТА ПРОГРАМНОГО КОМПОНЕНТА

Kateryna Odarchenko

National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine

IMPACT OF CRISIS OF UKRAINIAN POLITICAL PARTIES ON HORIZONTAL PARTY CONNECTIONS IN THE LIGHT OF IDEOLOGICAL AND PROGRAM COMPONENTS

The article analyzes topic of current political agenda – crisis of political parties in Ukraine. The paper reveals essential aspects of impact of long-term crisis process of political parties in Ukraine on horizontal party relations through the prism of ideological and program components. The article reveals the main problems which prevent development of pragmatic political parties in conditions of implementation of models of democratic political parties. It is summed up in the article, that result, if political party will ignore and simulate pragmatic development of horizontal party connections, it in future will be transformed into ineffective instrument of social mobilization and channel of political participation of citizens, but mainly it will become the political monument of the past, where it had a political subject and influence on the process of political decision-making.

Key words: party crisis, party ideology, political program of a party, party relations.

Постановка проблеми. В конституціях і законах більшості демократичних держав у тій чи іншій формі, партія є виразником політичної волі певної частини суспільства¹. Відтак партія формує політичні погляди соціальних суб'єктів, їхні вимоги до зміни чи розвитку відносин, які панують у суспільстві і які партія має намір захищати, а народ, голосуючи за ту чи іншу партію, підтримує чи не підтримує наміри тих, хто претендує на владу. Якщо ж партія, одержавши владу, не виконує своїх обіцянок, то на наступних виборах народ може відмовити їй у підтримці, проголосувавши за іншу партію². При цьому ідеологи лібералізму обов'язково підкреслюють, що гарантом демократії може бути тільки багатопартійна система, яка обумовлює конкуренцію партій у боротьбі за владу. Самі ж партії мають забезпечувати внутрішньопартійну конкуренцію між її членами за право висуватися на лідерські позиції³.

На практиці ця схема не має нічого спільного з реаліями сучасних ліберальних демократій. Скоріше навпаки – основні тенденції еволюції сучасних партій і партійних систем мають виразний гібридний характер, як в як в ідеологічному та інституційному контексті.

Актуальність теми. На сьогоднішній день, очевидним фактом є те, що політичні партії, в тому числі і «старі» партії, зазнають в останні роки серйозних змін. Власне саме життя в порядок денний для цих партій ставить проблему їх оновлення та адаптації до нових умов політичної діяльності. Адже справді, для того щоб домогтися успіху на виборах і отримати доступ до влади, партія повинна діяти якомога більше прагматично. Що це означає? Перш за все, будь-яка впливова політична партія повинна домагатися розширення своєї підтримки з боку виборців. А це неминуче накладає відбиток на зміст програмних вимог та ідеологічні підстави діяльності їх політичної сили. Мова йде про те, що з програми партії вимиваються ті її елементи, які ідентифікують саму партію і висловлюють вимоги основної соціальної бази партії, що, до слова сказати, може обмежувати коло

¹ Шаповал, В.М. (2001). *Конституційне право зарубіжних країн*. Київ: АртЕк, 12-13.

² Бессонова, М., Бірюков, О., Бондарук, С. (2002). *Основи демократії*. Київ: Вид-во „Ай Бі”, 324-326.

³ Ясперс, К. (1991). *Истоки истории и ее цель* Москва: Политиздат, 175-176.

людей, здатних підтримати як висуванців партії, так і саму партію на виборах. З іншого боку, в демократичному суспільстві партія повинна бути готова в інтересах зміцнення своїх політичних позицій до вступу в коаліції з іншими політичними партіями. Проте це в свою чергу передбачає наявність якихось єдиних позицій з ключових питань суспільного розвитку. В підсумку на передньому плані в програмах виявляються не стільки власні політичні позиції і цілі, скільки завдання завоювання та утримання влади за будь-яку ціну.

Як наслідок зазначені процеси отримують своє вираження в організації та діяльності сучасних політичних партій. Зокрема відходить в історію модель традиційної партії, яка, як правило, була побудована на масовому членстві, репрезентації соціальних інтересів, досить жорсткій організаційній структурі та ідеологічній ідентифікації. На зміну їм йдуть, як нами було зазначено вище, так звані «всеосяжність» (catch-all parties) для якої є характерним в тому числі і розмитість ідеологічних контурів.

Говорячи про ідеологічний компонент, український дослідник В. Мейтус, стверджує, що сама ідеологія не є елементом організаційної структури, але на неї все ж варто звернути увагу, оскільки наявність чи відсутність спільної ідеології та цінностей суттєво впливає на згуртованість членів партії, на напрями діяльності партії, засоби досягнення поставлених цілей і завдань, а відповідно і на характер комунікації¹. В такому разі, ідеологія партії – це усталена і відповідним чином оформлена система ідей, поглядів, уявлень, цінностей, визначення шляхів розвитку і змін навколишнього середовища, що повинні бути відображені в діяльності партії. З однієї сторони, це аналітична оцінка реальності, в якій функціонує політична партія і яка формує ідеологічні установки для її членів. З іншої сторони, ідеологія повинна сприяти внутрішній організації партії, виділяючи її з-поміж інших партій, що існують у суспільстві. Ідеологія партії повинна узгоджувати інтереси всіх її членів, залучати електорат для підтримки партії на виборах, визначати пріоритети діяльності партії, слугувати базою для взаємодії партії з її оточенням, об'єднувати партію, спрямовувати її на вирішення основних завдань, формувати свідомість членів партії. Крім того, говорячи на загал, партійну ідеологію поділяють на зовнішню і внутрішню. Зовнішня ідеологія містить установки, які можуть бути підтримані тими групами, стратами, класами, на які партія орієнтує свою діяльність. Внутрішня ідеологія визначається продукуванням великої кількості реальних інтересів тих, хто керує партією, створював та фінансував її. Вона виражає світогляд та мислення керівництва партії, виходячи з узгоджених власних інтересів².

Виклад основного матеріалу. Сутності політичної ідеології та її впливу на діяльність політичних партій в контексті ролі та функцій політичних партій в політичних процесах присвячені праці А. Гамільтона, Т. Джеферсона, А. Токвіля, Е. Дюркгейма, М. Вебера, Г. Тарда, Ф. Зомбарта, П. Сорокна, Т. Парсонса та ін.

Серед представників вітчизняної політичної науки ґрунтовні праці присвячені дослідженню політичних партій та їх ідеологіям належать В. Андрущенко, М. Кармазіній, І. Кресиній, М. Обушному, Ю. Римаренку, А. Постол, Ю. Шведі, Ю. Шайгородському, А. Колодій, В. Полохало, Л. Кормич, Д. Яковлеву³.

Так, у дослідженнях В. Бебика, М. Обушного, С. Коночук, М. Примуша, С. Пшизової, Ю. Шведа, С. Яроша політична партія та її ідеологія розглядаються у контексті класичного визначення політичної партії, яке сформулював ще Макс Вебер: «це громадянська організація, яка створена з метою завоювання та реалізації влади»⁴. Інші дослідники (С. Рахманін, В. Шейнов) розглядають ідеологію політичної партії як передвиборчий товар, який вирішує відразу два завдання: з одного боку, партія намагається подобатися «всім відразу» і виступає на несумісних позиціях одночасно (соціально справедлива держава та ринкова економіка Партії регіонів або ринкова економіка та державне регулювання «УДАР» В. Кличка), а з другого — ідеологія політичної партії в Україні створюється як необхідний компонент при її реєстрації і тому ідеологічні принципи формуються «залежно від ситуації»⁵. Ідеться про те, що партійне керівництво відкрито не

¹ Мейтус, В.В. (2004). *Политическая партия: стратегия и управление*. Киев: Эльга, Ника-Центр.

² Мейтус, В.В. (2004). *Политическая партия: стратегия и управление*. Киев: Эльга, Ника-Центр.

³ Примуш, М.В. (2014). Ідеологічна криза українських політичних партій. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 1, 195-202.

⁴ Кравченко, А.И. (2002). *Социология: учеб. для вузов*. Москва: Акад. проект, 508.

⁵ Шейнов, В.П. (2006). *Пиар «белый» и «чёрный»: Технология скрытого управления людьми*. Москва: АСТ; Минск: Харвест.

виступає на певних ідеологічних позиціях, залишаючи за своїми активістами право самостійно висловлювати певні ідеологічні принципи. Така ситуація з ідеологією політичної партії у перехідних суспільствах, за М. Михальченко, є нормою, оскільки в таких випадках жодна політична сила не зможе реформувати важливі сфери держави у контексті лише одних ідеологічних конструкцій.

На ряду з вище вказаною проблематикою, політичні теоретики, виділяють й ряд інших, які мають місце відбуватися у внутрішньому житті партій. Зокрема, французьким політологом М. Дюверже зазначалося, що «керівництво партій має природну тенденцію набирати олігархічну форму. В них утворюється справжній «правлячий клас, більш-менш замкнута каста, «внутрішнє коло», до якого нелегко проникнути. Ротація еліт у партіях має тенденцію до уповільнення як через опір самих еліт, котрі «приватизують» партійну структуру, так і через консервативність мас, які «прив'язані до звичних лідерів і не довіряють новим особам». У самих політичних партіях реальна влада переміщується від партійної маси до партійного центру, її публічного лідера або боса – керівника тіньової структури партії, який вирішує питання, пов'язані з її фінансуванням. Найчастіше, констатує М. Дюверже, обидві ієрархії, публічна і тіньова, нероздільні¹. Проблема «босизму» в сучасній йому партійній системі цікавила й М. Вебера, який одним з перших виявив, що реальний керівник партії – бос – «не має твердих політичних «принципів», він зовсім безпринципний і цікавиться лише одним: що забезпечить йому голоси»². Не менш ґрунтоване пояснення попередньому явищу внутрішньопартійного життя, політичним дослідником. Ф. Хайском, один пояснювалось це тим, що голова партії «може в душі прагнути до будь-яких принципових цілей», однак для їх здійснення «йому потрібна влада, а отже – більшість». Щоб заручитися підтримкою більшості, він має залучити на свій бік групи, чиїх представників мало цікавлять його ідеї. Отже йому для підтримки своєї програми доводиться обслуговувати інтереси «численних груп з особливими інтересами», внаслідок чого програма може змінитися до невпізнанності³.

Іншим не менш важливим аспектом, який на нашу точку зору має свій вагомий структурний вплив на характер протікання ідеологічної кризи політичної партії це аспект програми політичних партій. По великому рахунку їх розробка є однією з найбільш важливих функцій, яка здійснюється в наслідок внутрішнього обговорення членами партії та прийняття відповідно до установлених процедур. Програма скеровує діяльність партії, коли вона перебуває при владі. В той же час, партії повинні інформувати громадянське суспільство і виборців про свою діяльність та вживати всіх можливих заходів, які б збільшували прозорість, надавали ґрунт для здорової критики та передбачали вимірювальність здобутків. На практиці «ідеологію» політичної програми партії її замінює симулякр, електорального гатунку, який має головним чином поверхневі акценти щодо програмно-стратегічних цілей партій.

Наочним прикладом непрагматичного підходу до розробки програми політичної партії є приклади виборчих програм 2006 року. Так за словами експерта Харківської Правозахисної Групи (далі, ХПГ) В. Яворського⁴, що здійснював їх аналіз на предмет висвітлення в них питання захисту і гарантування конституційних прав громадян, політичні партії і блоки у своїх програмах особливу увагу було приділили соціально-економічним правам, хоча тему людей, що живуть за межею бідності практично проігноровано. Програми, переважно, містили беззмістовні гасла без опису ключових проблем. Також, за словами експерта ХПГ жодна політична партія не спромоглася на чітке формулювання кроків покращення ситуації в сфері прав людини та основних свобод. На думку В. Яворського, це свідчить про достатню відірваність політиків та їхніх політтехнологів від реалій українського життя та практичне не розуміння перспектив розвитку країни в сфері прав людини. При цьому серед найбільш рейтингових на той електоральний цикл, партій і блоків широко представили спектр прав людини лише половина. Зокрема, принаймні згадки про усі права відмічалися в програмах: Народного блоку Литвина, Блоку «Наша Україна», Громадянського блоку ПОРА-ПРП та Партії «Віче». Інші ж партії навіть у своїх передвиборчих програмах не обіцяли гармонійного багатостороннього розвитку країни, що міг би забезпечити сталий розвиток України.

¹ Дюверже, М. (2005). *Политические партии*. Москва: Академический Проект; Королев, Парадигма, 195, 199.

² Вебер, М. (1990). *Политика как призвание и профессия*. Москва: Прогресс, 683.

³ Хайек, Ф.А. (1990). *Общество свободных*. Лондон: Overseas Publications Interchange Ltd, 38.

⁴ Яворський, В. *Загальний огляд передвиборчих програм політичних партій і блоків крізь призму прав людини*. <<http://khpg.org/index.php?id=1142610453>> (2017, січень, 31).

Втім торкаючись питання партійних програм, на думку партолога Н. Богашевої¹, важливо відмітити, що вони не є угодами та не мають правових наслідків щодо їх невиконання. Крім того їх дотримання не можна вимагати в нормативному порядку і всі європейські країни покладаються на принцип представницької демократії, який виключає імперативний мандат. Наприклад, в Україні частина перша ст.19 Конституції України вказує, що ніхто не може бути примушений роботи те, що не передбачено законодавством. Оскільки ані статут партії, ані програма партії не є нормами законодавства, то за їх невиконання не наступає правової відповідальності. Порушення вказаних документів не може бути оскаржене в судовому порядку, а саме дотримання є показником доброї волі членів політичної партії². На нашу думку, якщо остання буде не винятком з правил, а частиною внутрішньої ідеології та внутрішньопартійної етики вочевидь це уможливить не лише прагматичне функціонування горизонтальних внутрішньопартійних зв'язків, а також продемонструє самим виборцям, що їх представники є політиками, як слова, так і справи. Втім дина міміка політичного життя і боротьби в світі і в Україні демонструє, що політичні партії після перемоги на виборах дозволяють собі певний політико-тактичний, програмний та ідеологічний відхід від запланованих попередніх політичних цілей на намірів.

Якщо говорити стосовно самого процесу відходу політичних партій від твердих ідеологічних принципів з орієнтацією на політичний ринок, то він відповідно перетворюється на сучасну універсальну практику. Необхідність завоювання електоральної підтримки, особливо в тих політичних системах, де перемога на виборах забезпечується незначною більшістю голосів, змушує політичні партії дотримуватися позицій, схожих з позиціями їх найближчих конкурентів. У ситуації, коли «праві партії прагнуть рівнятися на вкрай правих як тільки зростає сила останніх, а ліві сповзають вправо, – відзначає політолог Д. Кола, – партійні програми втрачають будь-яку ідеологічну визначеність»³. Більше того, сучасні партії, як правило, не мають «певної концепції суспільства, історії й людини, сукупності цінностей і моральних принципів, принципів діяльності влади, проектів майбутнього стану суспільства, далекоглядних цілей і програм їх досягнення», а в політичній діяльності «керуються найближчими практичними цілями»⁴. Саме «тимчасову базу політики» О. Тоффлер називає найбільш руйнівним фактором ліберальної демократії. Часовий горизонт політика, зазначає він, звичайно простягається не далі наступних виборів, що не дозволяє суспільству серйозно замислюватися над проблемами хоч трохи віддаленого майбутнього⁵.

На сучасному етапі процес формування політичних партій України зосереджується навколо інститутів державної влади, що зумовлює: трансформацію передвиборчих технологій діяльності партій в період електоральної компанії на стратегію врядування за умови здобуття влади; невизначеність щодо політичних ідеологій як в діяльності сучасних партій так і в свідомості суспільства; розмитість в ідеологічному спектрі по осі «праві-ліві» призводить до створення квазіпартійних структур. Як вважає, український політолог А. Кройтор, наслідком «розмитості» ідеологічної складової політичних партій є структурування політичних партій не навколо ідеології, а навколо партійного лідера – особи, що володіє більшим рейтингом, а виборча кампанія політичних партій набуває персоніфікованого характеру⁶. На її думку, лідери сучасних вітчизняних партій, які символізують партії, орієнтуються в першу чергу у своїй діяльності на можливість здобуття влади, або її утримання в межах існуючого соціального ладу, ніж на спроби змінити основи соціального устрою відповідно до ідеологічних засад декларованими їхніми партіями.

Висновок. Якщо узагальнити і проаналізувати еволюцію партійної системи за останні двадцять п'ять років незалежності країни можна виділити притаманні українській партійній системі декілька тенденцій, які можуть пояснити її політичну специфіку та особливості організаційної та частково ідеологічної кризи партій. Як відзначають експерти Центру Разумкова в одному своєму дослідженні, можна говорити про наступне: по-перше, відбувається перенесення уваги партій з власне партійних програм на підготовку передвиборчих програмних документів, що дозволяє

¹ Богашева, Н. (2008). Проблеми інституціоналізації політичних партій в Україні. *Вибори та демократія*, 2-3, 1.

² Богашева, Н. (2008). Проблеми інституціоналізації політичних партій в Україні. *Вибори та демократія*, 2-3, 1.

³ Кола, Д. (1989). Политические партии, государство. *50/50: Опыт словаря нового мышления*. Москва: Прогресс, 336.

⁴ Зиновьев, А.А. (2006). *Фактор понимания*. Москва: Алгоритм, Эксмо, 339.

⁵ Тоффлер, А. (1997). *Футурошок*. Санкт-Петербург: Лань.

⁶ Кройтор, А.В. (2012). *Ідеологія політичних партій як чинник їх інституціоналізації*. III Національний політологічний конвент МАСПН України (27-28 квітня 2013 року). Одеса, 38-39.

розширити базу електоральної підтримки. По-друге, самі передвиборні документи партій стали зорієнтовуватись на конкретні, актуальні проблеми виборців, що зумовило появу уніфікованого характеру програм і частковий відрив від партійних ідеологій. По-третє, значимість ідеологічного напрямку почала зменшуватись за рахунок персоніфікації партійної діяльності, зростання політичного лідерства¹.

Останнім часом, окремі українські політичні дослідники, зокрема і доктор політичних наук М. Примуш², що сьогодні в спектрі функціонування політичної ідеології відбувається процес її гібридизації. На її візію, ця тенденція притаманна не тільки Україні, а й іншим країнам пострадянського простору. Здійснивши шлях трансформації від тоталітарної системи до демократичного розвитку, пострадянський простір зіткнувся з дуже складною та специфічною проблемою — повільними темпами модернізації політичних інститутів. Це призвело до того, що на ментальному рівні населення України та інших пострадянських держав на практиці виявилось неготовим до прийняття ліберальних цінностей, що призвело до суспільно-політичного замовлення на сильного лідера. Тобто, обираючи на виборах політичну силу, населення віддає перевагу не певній ідеології, а суб'єктивним якостям лідера (вольовий, харизматичний, хазяйновитий). Натомість сама ідеологія партії до виборів і після виборів зазнає серйозних трансформацій. Українська практика зазначеної трансформації бере свій початок із часів першої каденції Президента Леоніда Кучми. Партія влади того часу (Соціал-демократична партія України (об'єднана)) стояла на позиціях класичних положень європейської соціал-демократії — соціальна справедливість при вільних ринкових відносинах, брала на себе функцію створення в Україні середнього класу й ототожнювала себе із соціал-демократами Німеччини, Франції, Польщі та інших європейських країн.

Проте після виборів 1998 р. партія здійснила трансформацію своїх поглядів: спочатку підігруючи українським націоналістам, які виступали критиками та супротивниками ще популярних тоді комуністів, а потім, у 2006 р., партія виступила активним критиком українського націоналізму в складі блоку «Не Так!». Названа тенденція притаманна й нинішній партії влади — Партії регіонів, котра здійснила трансформацію від регіональної партії, яка у своєму базовому електоральному регіоні (Схід та Південь України) заповнювала ідеологічний вакуум між комуністами та представниками великого капіталу. За часи президентської каденції Віктора Януковича вона здійснює трансформацію у соціал-демократію, де акцентується переважно на соціалістичних цінностях (збільшення податків, збільшення державних соціальних гарантій)³.

Взагалі визначаючи ККД вітчизняних політичних партій доречно буде згадати слова Ю. Шведа про те, що політичні партії, по-перше, партії поступово перестають бути ефективними інструментами соціальної мобілізації і каналами політичної участі громадян, що дає підстави скоректувати наше бачення про їх експресивні функції, а стають своєрідними державними інституціями, збирачами та виразниками публічних становищ; по-друге, стають так званими «державними агенціями», контролюють ринок виборчого активізму і в його рамках мають монопольне становище; по-третє, партії щораз менше забезпечують громадянам можливість поточної, безпосередньої позавиборчої політичної участі, залишаючи таку можливість різномірним організаціям інтересів, котрі поступово починають домінувати на ринку громадянської участі⁴. Відповідно можна зробити попередній підсумок, якщо політична партія ігноруватиме й симулюватиме прагматичний розвиток горизонтальних партійних зв'язків, вона й надалі трансформуватиметься в неефективний інструмент соціальної мобілізації і канал політичної участі громадян, але найголовніше вона ставатиме політичним пам'ятником минулого, в якому вона мала політичну суб'єктність і вплив на процес прийняття політичного рішення.

Більш того, як переконує український політолог М. Примуш, сучасні тенденції глобалізації вимагають від партій створення ще й більш універсальної ідеології, яка стоїть на позиціях толерантності, антисемітизму, соціальної захищеності громадян. Але тут йдеться не про те, що

¹ Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції (2010). Аналітична доповідь Центру Разумкова. *Національна безпека і оборона*, 5, 2-33.

² Примуш, М.В. (2014). Ідеологічна криза українських політичних партій. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 1, 195-202.

³ Примуш, М.В. (2014). Ідеологічна криза українських політичних партій. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 1, 195-202.

⁴ Шведа, Ю. (2004). *Теорія політичних партій і партійних систем*. Львів: Тріада плюс.

комуністи повинні стати націоналістами, навпаки — універсальна ідеологія вимагає від політичних сил пошуку компромісу та точок порозуміння і розуміння того, що при владі вони відповідають за соціально-політичний та культурний розвиток країни¹. В Україні цього поки що не спостерігається: бійки в парламенті під час сесійних засідань, блокування трибуни, руйнування технічного забезпечення законотворчості у Верховній Раді стали нормою. При цьому такі виклики для політичних партій, як соціальний захист населення, захист населення від наслідків торговельних війн із Росією, вплив інформаційних воєн на масову свідомість українців та іноземців (антиреклама Євро-2012 р. в Україні), залишаються без відповіді².

Інший український науковець А. Моїсеєва, вірить, що з одного боку, партійна організація може бути дієздатною та функціональною тільки через ієрархічність структури, підконтрольність місцевих організацій центральному керівництву, посилення дисципліни виконання партійних рішень. З іншого – необхідно запобігати відчуженню керівництва від рядових партійців, обмежувати зосередження влади в його руках. Такий баланс демократичних та авторитарних тенденцій розвитку партійної організації може створювати умови для ефективної реалізації стратегічних цілей та уможливлення активізації і демократизації, як ми вважаємо горизонтальні внутрішньопартійні зв'язки. Іншими можливостями для налагодження якісної роботи партійної організації в Україні, як вважає український дослідник В. Московченко, може бути системність, як комунікація між членами партії та у трикутнику «влада-партія-суспільство»³.

Варто погодитись, з думкою вітчизняного політолога А. Моїсевої, про те, що оптимальною моделлю для подолання кризи політичних партій в Україні на горизонтальні партійні зв'язки через призму ідеологічного та програмного компонента є модель демократичної організації політичних партій. Дана модель ґрунтується на відкритому конкурентному механізмі формування керівних органів партійної організації; балансі між вертикальними та горизонтальними зв'язками структурних підрозділів всередині неї; вдосконаленні функціональності місцевих партійних організацій; децентралізації прийняття партійних рішень на всіх рівнях; розвитку партійної дисципліни органічного характеру; удосконаленні системи навчання партійних функціонерів⁴.

На нашу думку, для подолання вище описаної кризи українських політичних партій, можна виокремити наступні теоретично-практичні рекомендації. По-перше, політичні партії мають відмовитись від політичного, економічного та соціального популізму, як в комунікації із виборцями, так і взаємовідносинах з іншими суб'єктами громадянської та політичної дії для здійснення в результаті ефективної взаємодії. По-друге, активніше впроваджувати в практичну роботу ІКТ. Адже Інтернет дає можливість у десятки разів підвищити активність первинних організацій, організувати постійне залучення до партій користувачів мережі, політично активніших, ніж більшість населення. По-третє, політичні партії мають сповідувати ідеологічну мобільність і змістовність. Якщо вчасно не проаналізувати ідеологічні та програмні деструктиви, політичні партії можуть в інституційному аспекті «загнивати на узбіччі політичної системи України».

References:

1. Bessonova, M., Biryukov, O., Bondaruk, S. (2002). *Osnovy` demokratiyi* [Fundamentals of democracy]. Kyiv: Vy d-vo „Aj Bi”, 324-326. [in Ukrainian].
2. Bogasheva, N. (2008). Problemy instytucionalizaciyi politychnykh partij v Ukrayini [Problems of institutionalization of political parties in Ukraine]. *Vybory ta demokratiya* [Elections and Democracy], 2-3, 1. [in Ukrainian].
3. Veber, M. (1990). *Politika kak prizvanie i professija* [Politics as a Vocation]. Moscow: Progress, 683. [in Russian].
4. Djuverzhe, M. (2005). *Politicheskie partii* [Political parties]. Moscow: Akademicheskij Proekt; Korolev, Paradigma, 195, 199. [in Russian].
5. Zinovev, A. A. (2006). *Faktor ponimaniya* [Factor of understanding]. Moscow: Algoritm, Jeksmo. [in Russian].

¹ Примуш, М.В. (2014). Ідеологічна криза українських політичних партій. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 1*, 195-202.

² Примуш, М.В. (2014). Ідеологічна криза українських політичних партій. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 1*, 195-202.

³ Московченко, В.В. (2012). З'їзд політичної партії у структурі партійної діяльності. *Східна Європа у системі координат [Північ, Південь, Захід, Схід]: Збірник матеріалів Другої міжнародної Великої Академічної Конференції з політології (25-26 жовтня 2012 р.)*. Львів: Львів. нац. ун-т. ім. І. Франка, 119–120.

⁴ Моїсеєва, А.С. (2009). *Організаційні критерії функціонування політичних партій в сучасній Україні*: автореф. дис. к.політ. наук, спец.: 23.00.02. Луганськ: Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля, 3-21.

6. Kola, D. (1989). Politicheskie partii, gosudarstvo [Political parties and a state]. 50/50: *Opyt slovarja novogo myshlenija* [Experience of new thinking dictionary]. Moscow: Progress. [in Russian].
7. Kravchenko, A I. (2002). *Sociologija : ucheb. dlja vuzov* [Sociology: a textbook for high schools]. Moscow Akad. proekt. [in Russian].
8. Krojtor, A.V. (2012). Ideologiya politychnyx partij yak chynnyk yix instytucionalizaciji [Ideology of political parties as a factor of their institutionalization]. *III Nacionalnyj politologichnyj konvent MASN Ukrainy* [3rd National political science convention IAPSS of Ukraine] (27-28 kvitnya 2013 roku). Odesa, 38-39. [in Ukrainian].
9. Mejtus, V.V. (2004). *Politicheskaja partia: strategija i upravlenie* [Political party: strategies and management]. Kyiv: Jel'ga, Nika-Centr. [in Russian].
10. Moyiseyeva, A.S. (2009). *Orhanizatsiyni kryteriyi funkcionuvannya politychnykh partiy v suchasnyy Ukraini: avtoref. k.polit. nauk, spets.: 23.00.02* [Organizational criteria of functioning of political parties in modern Ukraine: synopsis of Thesis for PhD degree in political science]. Luhans'k: Skhidnoukrayinskyy nats. un-t im. V. Dalja, 3-21. [in Ukrainian].
11. Moskovchenko, V.V. (2012). Zyizd politychnoyi partiyi u strukturi partijnoyi diyalnosti [Convention of political party in the structure of party activity]. *Sxidna Yevropa u systemi koordynat [Pivnich, Pivden, Zaxid, Sxid]: Zbirnyk materialiv Drugoyi mizhnarodnoyi Vely'koyi Akademichnoyi Konferenciyi z politologiyi (25-26 zhovtnya 2012 r.)* [Eastern Europe in the coordinate system [the North, South, West, East]: Proceedings of the Second International Academic Conference on Political Science (25-26 October 2012)]. Lviv : Lviv. nacz. un-t. im. I. Franka, 119–120. [in Ukrainian].
12. Partijna systema Ukrainy: osoblyvosti stanovlennya, problemy funkcionuvannya, tendencyi evolyuciyi (2010). [Party system of Ukraine: features of formation, problems of functioning, trends of evolution] Analitichna dopovid Tsentru Razumkova. *Nacionalna bezpeka i oborona* [National Security and Defence], 5, 2-33. [in Ukrainian].
13. Prymush, M.V. (2014). Ideologichna kryza ukrajinskyx politychnyx partij [The ideological crisis of Ukrainian political parties]. *Visnyk Nacionalnoyi yurydychnoyi akademiyi Ukrainy imeni Yaroslava Mudrogo. Ser.: Filosofiya, filosofiya prava, politologiya, sociologiya* [Journal of the National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. Ser. Philosophy, philosophy of law, political science, sociology]. 1, 195-202. [in Ukrainian].
14. Toffler, A. (1997). *Futurushok* [Future Shock]. St. Petersburg: Lan. [in Russian].
15. Hajek, F.A. (1990). *Obshhestvo svobodnyh* [Society of free]. London: Overseas Publications Interchange Ltd, 38. [in Russian].
16. Shapoval, V.M. (2001). *Konstytucijne pravo zarubizhnyx krayin* [The constitutional law of foreign countries]. Kyiv: ArtEk, 12-13. [in Ukrainian].
17. Shejnov, V.P. (2006). *Piar «belyj» i «chjornyj»: Tehnologija skrytogo upravlenija ljud'mi* [PR "white" and "black": technology of hidden people management]. Moscow: AST; Minsk: Harvest. [in Russian].
18. Yavorskyj, V. *Zagalnyj oglyad peredyborchyx program politychnyx partij i blokiv kriz pryzmu prav lyudyny* [A general review of election programs of political parties and blocks through the prism of human rights]. <<http://khpg.org/index.php?id=1142610453>> (2017, sichen, 31).
19. Jaspers, K. (1991). *Istoki istorii i ee cel* [The origins of history and its purpose]. Moscow: Politizdat. [in Russian].